

ESKİ DEVRİN KİTAPÇILARI :

S A H H Â F L A R

İsmet BİNARK

Eski devrin kitapçalarına, «Sahhâf» tâbir olunurdu. Bu tâbir, kitap alıp satan mânasına gelmektedir. Bugün ise, sahhâf denilince, daha çok, elden düşme kitapları satanlar anlaşılmalıdır.

Bugün İstanbul'da; Saraçhane, Fermeneciler, Ketenciler, Mısır Çarşısı, Sandal Bedesteni ve Sahhâflar gibi bir semti ifade eden adlar, bundan seksen doksan sene önce bir arı kovanının çalışmasını andırır şekilde intizamla işliyen, İstanbul'un o günkü içtimaî hayatında mühim bir yer tutan, onu besliyen ve onun iç çehresini yapan bir yığın sanatın hususî çarşı ve atelyeleriydi.

Sahhâflar başta İstanbul olmak üzere her şehirde bir çarşı içinde, aynı sokakta toplanırlar; hattatlar, mücellidler, müzehhibler, kâğıtçılar, kalemtraşçılar, mürekkepçiler ve diğer eski kitapçılık sanatları ehli de sahhâfların çevresinde yerleşirlerdi.

Çok önceleri, sahhâflar İstanbul'da Kapalıçarşı'nın içinde, şimdi Yorgancılar denen semtin bulunduğu yerde idi. Daha sonra, Bayezid Camii avlusundan Kapalıçarşı'ya giden yolun iki yanındaki dükkânlar kitapçı oldu ve buraya «Sahhâflar Çarşısı» dendi.

Eski devirlerde, mahkeme kararıyla yapılan terekelerde bulunan kitaplar, aile mirası olarak kalmış olan kütüphaneler, müellif hattı eserler bu çarşıya, Sahhâflar Kâhyasının dükkânına getirilir ve büyük müzayedelerle satılırdı. Ancak, anti-parantez hemen şunu belirtelim, konuya teferruatlı olarak girmeden önce, kaynağını dinî ve millî ananelerden alan eski esnaf teşekküllerinin yüksek ahlâkî vasıflarına işaret ve devirlerinde sahip oldukları hayatî misyona temas etmek, hem konunun daha iyi anlaşılması, hem de eski kitapçılık tarihimizin birçoklarımızca bilinmeyen bu yönleriyle değerlendirilmesi bakımından faydalı olacaktır.

Eski kültür ve medeniyetimiz, bir organik âhengin mahsulü idi. Bu öylesine bir âhenkti ki; siyasî, içtimaî, hukukî ve iktisadî organizma birbirine adetâ lehimlenmişti. Onun bu metod ve sistem şuurundan

uzaklaşmasıdır ki, onun ilerideki sukûtuna sebep olmuştur. İşte bu yerleşmiş ve kökleşmiş medeniyette, en basit işlerden günlük hayat alışkanlıklarına kadar her şey bir uslûp ve nizâmın tasarrufu altına alınmıştı. Cemiyet düzenine hâkim olan bu âhenk ve nizâm, adetâ bün-yenin tabîî ve zarurî icapları haline gelmiş bulunuyordu.

Böylesine bir düzene sahip eski cemiyet hayatımızda; ticaret ve zanaat ile meşgul olmak, bir dükkân açmak veya imalâthane kurmak serbest değildi. «Gedik» tâbir edilen bir tahdite tâbiydi ve her sınıf esnaf ve sanatkâr loncalar halinde toplanmıştı. Lonca mensupları ise, devamlı bir kefâlete bağlanmıştı. Şöyle ki; gedik sahiplerinden biri ölür veya sanatı terkederse, dükkân veya imalâthane, o işin başında bulunup çalışmak şartıyla evlâdına kalırdı. Evlâdı yok ise veya baba mesleğini terk etmişse, o zaman o gedik fonksiyonunu kaybetmiş adedilir ve lonca tarafından, dükkân veya imalâthane sahibi olmağa lâ-yık görülen bir kalfaya devrolunurdu. Bu durum da, bu kalfa usta ve çıraqlardan en kıdemlisi kalfa olurdu. Eski gedik sahibinin mirasçılara, işi terketmiş evlâdına da, dükkân veya imalâthanedeki kalmış malın bedeli ile gediğe takdir edilecek bir peştemallık bedeli ödenirdi.

Eski cemiyet hayatımızda, loncalar, esnaflı ve sanat sahiplerini sıkı bir kontrol altında tutmuşlar ve bilhassa gedik'lerin dağıtılmasında haksızlık olmamasına dikkat etmişlerdir.

Her loncanın reisi olarak bir «pir»i, kontrol âmiri olarak da, bir «yiğitbaşı» sı vardı; bunlar temsil ettikleri loncaların mensupları tarafından seçilirdi. Ayrıca, yine her loncanın hükümet ile olan münasebetlerini temin eden, irfan ve doğruluk sahibi, kötülüklerden sakınan kimse olarak tanınmış ve kâtip sınıfından seçilerek hükümetçe tâyin edilmiş bir «kâhya, kethüda» sı da bulunurdu. Bu kâhyalar; loncalarının idarî ve malî işlerini kontrol, loncası mensuplarının devletçe olan işlerini takip ederler, her hangi bir yolsuzluktan devlete karşı mesul olurlardı.

«Osmanlı medeniyeti şifâhî bir medeniyetti. Bu şifâhî kültür, nesilden nesile gürül gürül akar ve cehaleti sürüp götürürdü. Burçaklar veren tek buğday danesi gibi, hoca talebesine ilmini giydirir, usta kalfaya hünerini öğretirdi. (1)» Öyle ki, nesillerin nesillere emânet ettiği bu şifâhî kültür, cemiyetin iliklerine işlemiş bir hikmet ve irfan kaynağı idi.

Loncalarda, ustalık, peştemal kuşanma denilen ve bir çeşit gayret ve iffet kemeri demek olan peştemalın, lonca kâhyası tarafından, yeni usta namzedinin beline dolanması şeklinde cereyan eden bir mera-

simle verilirdi. Kâhya, «..peştemalı yeni ustanın beline bağlamadan önce sağ omuzuna elini koyarak bülend âvâz ile : — Sabûr ol, hamûl ol, mütevekkil ol, haram yeme, haram içme, el ve eteğini temiz tut, koymadığın mala el uzatma, gördüğün iyiliği unutma, sana fenalık edeni affet, yürü Allah destgîrin ola..» derdi. (2)

Her loncanın «Avâriz» denilen bir tasarruf sandığı bulunurdu. Lonca mensupları, gedik sahibi, ustası, kalfası ve çırağı kazancından muayyen bir miktar parayı bu sandığa yatırmakla mükelleftiler. Her hangi bir felâket karşısında bu sandıktan yardım görürlerdi. Ancak, daha sonraları bu esnaf loncalarındaki tasarruf sandıklarının kaldırılarak, sermayelerinin hazineye devredilmesi, loncaların sırt dayadıkları bu iktisadî desteği kaybederek kudret ve garanti kaynaklarından uzak kalmalarına sebep olmuştur. Netice itibariyle merkezî otoriteden mahrum kalan, kökü ve an'anesi kuruyan esnaf teşekkülleri ortadan silinmişlerdir.

Kendine has hususî an'ane, örf ve âdetlere sahip loncalarda, bunlara titizlikle riayet edilirdi. Hiç bir sanat sahibi lonca disiplininin dışına çıkamazdı. Loncaların zamanında oynadığı en büyük rol, kalifiye işçi yetiştirmesi, iş, ticaret ve sanat ahlâkını muhafaza ve işçiyi himaye etmesi olmuştur.

Devrinde böyle bir düzene ve yaşama nizâmına sahip, titiz bir metod ve sistem şuru ile âhenkle işliyen bir cemiyetin noksan yönü, aksayan müessesesi olabileceği düşünülebilir mi?

Eski kütüphaneciliğimizi ve kitapçılığımızı her fırsatta, kendi tâbirleriyle «gerçek kütüphanecilik anlayışına ihanet etmiş olmakla» suçlayan, eski kütüphaneciliğimizin, kitap ve ilim sevgimizin tekâmül seyrini kendi tarihi içinde bilmekten habersiz ve uzak, sözde kütüphanecilerimizin kulakları cınlasın!

Bilsinler ki, her medeniyet ve kültür bugünkü ilmin de kabul ettiği gibi, netice itibariyle, bir yaşayış tarzından başka bir şey değildir. Ancak, bu hayat tarzı, muayyen bir tarihi oluşun içinde gelişen müesseselerin, muayyen bir iktisadî nizâmın, muayyen bir tavrın ve dünya görüşünün mahsulü olmak üzere meydana gelmiştir. Dolayısıyla, onu bu mesnetlerin dışında düşünmek ve değerlendirmek mümkün değildir.

Zaman ve mekânın kültür üzerindeki faaliyet ve tesiri her cemiyetin tekâmül seyrine bağlıdır. Bir milleti anlamak için, onun tarihinin derinliklerine nüfuz etmek ve muhtelif devirlerdeki gidişini yakinen takip etmek lüzumu vardır. İyi hüküm verebilmek için, önce çok iyi bilmek gerekir.

Yine hüküm verirken; hakikate dayandırılan müspet çalışmanın ve bilginin, bunun yanısıra da, o ilim ve mesleğin manevî ağırlığının kazandırdığı ilmî zihniyet ve düşünce ile hareket etmek gerekir. Her içtimaî müessese, devrinin kültür ve içtimaî zihniyetinin ifadesidir. Her devir kendine giden, yakışan kültürü yaratmış ve yaşatmıştır. Devirlerin, ihtiyaçların, düşüncelerin ve duyguların değişmesiyle beraber içtimaî müesseselerin de şekli, fonksiyonu değişmiştir. Bunu böyle bilmek lâzım!..

Sahhâflar Çarşısı'nın ayrıca, «kitap tellâlları» da vardı. Kitapların «... mezadı Cuma ve Salı günleri yapılırdı. Nâdide kitaplar elden ele dolaşır, meşhur mezadlara işten anlayanlar, kitap sevenler katılırdı... Eskiden Sahhâflar Çarşısındaki dükkânlarda, yahut terekelerde satılan kitaplardan başka bazı kimseler de kitap meraklılarının konaklarına kitap götürüp satarlardı. Bu satıcılara da «bohçacı» derlerdi. Bohçacılar, nâdir yazmaları, minyatürlü nüshaları koyunlarında (veya bir bohçaya sararak..) konaklara taşırlardı. Bunlara, alâkalarını ve ayaklarını kesmemek için paraları birden verilmez, taksitle ödenir, bu suretle daima, konağa gelmeleri, yeni kitaplar taşımaları temin olunurdu.» (3)

Sahhâflar Çarşısı aynı zamanda, «.. Kalem erbabının, mütalâa meraklılarının, medrese talebelerinin, nâdide ve muteber eser meraklısı kibar ricalin sık sık uğradıkları, saatlerce oturdukları, dükkân dükkân dolaştıkları bir edebî ve ilmî mahfil gibiydi. Sahhâflar, kitap alacak parası olmayan, fakat bir medresede tahsilde bulunan veya sadece mütalâaya hevesli gençlere okuma imkânını vermediği, bir millî an'a ne olarak muhafaza etmişler, onlara dükkânlarının mevcudunu arzettikten başka okudukları kitaplardan diledikleri yerleri istinsah etmek müsadelerini bahsetmişlerdir... Sahhâflar ellerine geçen bazı nâdide ve muteber eserleri, dükkânlarına çağırarak çalıştırdıkları hattatlara kopya ettirirler ve böylece nüshalarını çoğaltırlardı; yani zamanımızın tâbi ve nâşır kitapçısının yerini tutmuş olurlardı.» (4)

Sahhâflar, kitapçılık tarihimizde kitaplardan istifadeyi, kitap ve okuma sevgisini, ilmi böylesine teşvik eden müspet fonksiyonunu yerine getirmişken; Batı'da kitapçılık alanındaki durum, bizdeki ile mukayese edilemeyecek derecede geridir. Müellifi, XV. yüzyılın ortalarında Floransa'da yaşamış bir kitapçı olan, Vespasiano Fiorentino, Spiciteg. Romanum adlı eserin X. C.'den alınan aşağıdaki malûmat, bu gerçeği ortaya koymağa kâfidir. Şöyle ki, «Yine o devirde... birkaç kitap heveslisi çıkıpta derin bir heyecanla kitap toplamağa sarılmış olmasaydı, muhakkakki zamanımıza intikâl eden klâsik eserlerin bir çoğu kaybolup giderdi.» (5)

Orta Çağın devam ettiği aşağı yukarı sekiz yüz senelik zaman içinde, Batı'da kitap, kiliselerden ve manastırlardan dışarı çıkamamıştır. Yazma kitapların biriktirildiği ve çoğaltıldığı yerler hep bu din müesseseleri olmuştur. Bu arada, şu noktaya da dikkati çekmek isteriz. Orta Çağda, hristiyan Avrupa, İslâm dünyası ile aralarında devam edegelmiş olan dinî ayrılığa rağmen, daima İslâm kültürü ile beslenmiştir. İslâm kültür ve medeniyetinin hristiyan Avrupa'ya nasip verdiği ni unutmamak gerekir. Avrupa, XVI. yüzyılda büyük rönesansına girmeden önce, XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar devam eden ve Avrupa'nın birinci rönesansı diyebileceğimiz bu dört yüz senelik devrede İslâm — Türk ilim ve felsefesinin çıraklığını geçirmiştir. Avrupa'nın rönesansında, Lâtin ve eski Yunan kültürü tesirlerinin yanısıra, İslâm hümanizminin de fazlasıyla tesiri vardır. Hristiyan Avrupa, böyle yaratıcı bir kültürün desteğine sahip olmasaydı, XVI. yüzyılda başlayan kendi yaratıcı rönesansına giremezdi. Orta Çağ Avrupa'sının tefekkür âlemine bu tesirler, Sicilya, Endülüs ve Haçlı Seferleri yoluyla girmiştir. Avrupa ve bilhassa İtalya ile sıkı bir temasta bulunan Sicilya, uzun müddet İslâm devletleri elinde kalmış, bu yüzden İslâmi tesirleri fazlasıyla taşımaktaydı. Sicilya'daki İslâm kültürünün bu tesirleri, buraları sonradan ele geçiren Alman İmparatoru II. Fredrik zamanında daha da artmıştır' Arapça dahil altı dil bilen ileri görüşlü Fredrik; şark'ın batı'ya olan üstünlüğünü görerek, İslâm âlimlerinden istifade yoluna gitmiş, medreselerine talebeler göndermiş, İslâm âlimlerinin fennî ve edebî kitaplarını tercüme ettirmiş ve İslâm medreseleri tarzında üniversiteler kurduymuştu. Endülüs yoluyla Avrupa'nın istifadesi ise çok daha mühim olmuştur. İslâm kültür ve medeniyetinin Endülüs'teki inkişafı hem süratli, hem de derin ve devamlı olmuştur. E. Levi Pronvençal, **La civilisation Arabe en Espagne Maisonneuve et Cie.** Paris, 1948 adlı eserinde bu hususla ilgili olarak şöyle demektedir: «İstidatları ile dikkati üzerlerine toplayan bütün genç hristiyanlar, arap dili ve edebiyatından başka, bir şey bilmiyorlardı. Arap kitaplarını büyük bir dikkatle okuyup inceliyorlar, büyük paralar sarfederek bu kitaplardan müteşekkil kütüphaneler kuruyorlar..» Endülüs, Avrupa için zengin ve yüksek bir kültür kaynağı olmuştur. **İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi** adlı eserde, Dr. Tricot—Royer'in **İbni Sina Tıp Kısım II nci Etüd** adlı eserine atfen şu malûmat verilmiştir. «Daha 10 ncu asır başında Kurtuba'da, yalnız kataloğu 44 cild tutan 600.000 el yazması eserle dolu kütüphaneler vardı. Böyle bir irfan hazinesi, garp âlimlerinin ve münevver kilise adamlarının Endülüs'e koşmasına sebep oluyordu. 1085 de Tuleytle İslâmlardan alınıp da papaz Bernard birinci piskopos olunca, etrafında bir tercüme heyeti

topladı. Bu, İslâm ilminden hristiyan Avrupa'yı faydalandırmak içindi.» (6) Yine aynı eserden, konumuzla ilgili olarak şu malûmatı ediniyoruz: «İslâmlarla temastan önce Avrupa'nın en zengin kütüphanesi sayılan Sen Vensan kütüphanesinde 9 ncu asırda, 860 tarihlerinde ancak 400 kitap vardı. Fakat 12 nci asırda, İslâm tesiri başladıktan sonra, Sen Vensan kütüphanesinde 11.000 kitap bulunuyordu. Hristiyanlar Gırnata'yı zaptettikleri zaman şehrin meydanında 80.000 kitap yakıldılar.» (7) Haçlı Seferleri ile de, Avrupa, İslâm dünyasını tefekkür âlemi ve müspet ilimleri ile tanımış ve kendine aktarmıştır. Bunun neticesidir ki, bu tanıyış batı'nın idrâkini açmış ve uyandırmıştır.

Bizde, ilme hizmet ve hayır gayesiyle irfana susamış mürüvvetli eller tarafından şefkat ocakları, ilim yuvaları açılır, camiinden padişah sarayına varıncaya kadar her yerde büyüklü küçüklü kütüphaneler tesis edilir ve imân edilen dinin esaslarından olarak her hâl-ü kârda ilim ve okuma teşvik görürken, aynı asırlarda batı'daki durum bizdekiyle mukayese edildiğinde üzüntü verici bir görünüş arzeder.

XV. yüzyılda batı'da kitap toplayıcısı olarak isim yapan Papa V. Nicolaus, öldüğü zaman geride zengin kitap koleksiyonları bırakmıştı. Ancak, bu kitaplardan sadece papa sarayına mensup olan yüksek sınıf faydalanabiliyordu. Bu imtiyazlı zümrenin istifadesine açık bulundurulmuş papa sarayı kütüphanesindeki kitaplar, üstelik bir ziynet eşyası muamelesi görüyorlar, aslı fonksiyonundan uzak kilit altında tutuluyorlardı. Adı geçen kitaplık ki, büyük Vatikan kütüphanesinin ilk çekirdeğini teşkil etmiştir. O devrin kitap anlayışını yine aynı eserden şöylece öğreniyoruz. «Tıpkı bir zamanlar Kral Ptolemous Philadelphus tarafından İskenderiye'de yapıldığı gibi, Vatikan'da da bu kitaplar, sarayın en asaletli süsü olarak muhafaza edilecekti.» (8)

Bunun dışında, batı'da kitap toplayıcıları ancak yüksek para karşılığı kitap meraklısı zenginlere ve o devir aristokratlarına kitap toplarlardı. Bu imtiyazlı zümrenin, para karşılığı çalıştırdıkları yazıcılara, kendi kütüphaneleri için kitaplar çoğalttıklarını da biliyoruz.

Batı'da, bizdeki sahhâflar gibi bir müessese yoktu. Böyle, cemiyetin kültürel hayatı içinde büyük bir fonksiyona sahip müessesenin olmayışı, batı'da; uzun bir zaman, kitap meraklısı kimselerin ve talebelerin serbestçe kitaplardan istifade edebilmelerini engellemiştir. Bunun neticesi olarak, ortaya çıkan durum, o devrin kültürel ve içtimai hayatına da fazlasıyla tesir etmiştir.

Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinin I. cildinde, (Seyahatnâmenin tamamı on cildir. 1—8 cildleri Arap harfleriyle ve 9—10. cildleri de

Türkçe olarak basılmıştır. Bu on cildin üç yazma nüshası vardır. Bunlardan biri, Fatih Millet Kütüphanesinde, Pertev Paşa kitapları arasında 458—462 numaralarda kayıtlıdır. İkincisi Süleymaniye Kütüphanesinde, Beşir Ağa kitapları arasında 448—452 numaralarda ve üçüncüsü de, Topkapı Sarayı Müzesi Bağdad Köşkü kitaplığında 300—304 numaralarda kayıtlıdır. Diğer bazı eksik nüshaları da, yine, İstanbul kütüphanelerindedir.) İstanbul şehrini tasvir ederken, şehir, esnafının hayatını da, pek canlı ve renkli olarak anlatmıştır. Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde, sahhâflarla ilgili olarak şunları yazmıştır. «Esnafı Sahhâfan (Kitapçı Esnafı) — Dükkân 50, nefer 300. Ulema kılığında ulema hizmetinde esnaftır. Kadıasker efendilerin alayında tahtrevanlar üzerinde dükkânlar, kurup nice bin kitapları ile geçerler.»

Evliya Çelebi burada, eski esnaf alaylarını kastetmektedir. Bu noktaya temas etmekte fayda görüyoruz. Eskiden, bütün zanaat ehli ve esnaf, Türk ordusu sefere çıktığı zaman, seferin devamı müddetince ordunun ihtiyacını temin ile mükellef tutulmuştu. Ordu ile beraber sefere katılacak olanlar, loncaları tarafından tâyin ve tesbit edilir ve bunlara ordu esnafı denilirdi. Seferden önce, imparatorluğun merkezi olan İstanbul şehrinin esnafı ve zanaat ehli, ekseriya iki üç gün süren büyük bir alaygösterirdi. Ordu alayı denen bu esnaf sınıfının geçidini, padişahlar Alay Köşkünden seyrederdilerdi. Esnaf alaylarından esas gaye, esnafın padişaha takdim edecekleri hediyeleri şehir halkına teşhirin yanı sıra, kendi eserlerini de sergilemek ve kendi aralarında rekabeti uyandırarak, esnaf ve sanatkâr zümresini teşvik etmeğe matûftu.

Memleketimize matbaanın girmesiyle, el yazması kitapların yerini baskı işi eserler almıştır. Matbaanın gelişmesi güzel şekilde yazılmış el yazısına olan ihtiyacı azaltmış, bunun neticesi, hat sanatının ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Hat sanatının bu çöküşü, tezhib ve cild sanatlarının ve bunun yanı sıra kâğıtçılık — kâğıt âharcılığı — kâğıt makasçılığı — ebruculuk — mürekkepçilik — kalemtraşçılık — altın eziciliği (varakçılık) sanatlarının da ortadan kalkması neticesini doğurmuştur. Sahhâflara kendine mahsus bambaşka bir hava veren, onu besliyen ve onun hakikî çehresini çizen bu eski kitapçılık sanatlarının yavaş yavaş ortadan silinmesine paralel olarak, sahhâflar da her geçen gün aslı fonksiyonundan kaybetmiştir.

Bugün ise, sahhâflar, kendine has canlı ve renkli havasını kaybetmiş eskiden sahip olduğu içtimaî ve kültürel fonksiyonundan uzak sadece eski elden düşme kitapların ve sayısı az kalmış çeşitli eserlerin satıldığı bir çarşıdır.

Şair'in dediği gibi;

«Bâki kalan bu kubbede bir hoş sedâ imiş!»

NOTLAR :

- (1) Sâmiha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı, İstanbul, 1964, 74. S.
- (2) Sâmiha Ayverdi. a. g. e., 121. S.
- (3) Halûk Y. Şehsuvaroğlu, «Sahhâflar Çarşısı» Asırlar Boyunca İstanbul; Cumhuriyet'in Tarih İlâvesi, İstanbul, 1953, 90. S.
- (4) Reşat Ekrem Koçu, Osmanlı Tarihinin Panoraması, İstanbul, 1964, 310—311. S.
- (5) Jacob Burckhardt, İtalya'da Rönesans Kültürü, Çev.: Bekir Sıtkı Baykal 1, İstanbul, 1957, 264. S.
- (6) Ahmet Gürkan, İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, İstanbul, İstanbul, 1957, 264. S.
- (7) Ahmet Gürkan. a. g. e., 198—199. S.
- (8) Jacob Burckhardt, a. g. e., 265. S.

KONU İLE İLGİLİ DİĞER BAZI ESERLER :

- Ahmet Refik (Altınay), Eski İstanbul, İstanbul, 1931.
- Mithat Sertoğlu, «Türkler Elinde Güzelleşen Muhteşem İstanbul» Resimli Tarih Mecmuası İlâvesi, İstanbul, 1951.
- Edmondo de Amicis, 1874'te İstanbul, Çev.: Reşat E. Koçu, İstanbul, 1938.
- Ernest Mamboury, İstanbul — Rehber—i Seyyahin, İstanbul, 1925.
- Eremya Çelebi Kömürcüyan, İstanbul Tarihi, V, İstanbul, 1943.
- Bernard Lewis, «Osmanlı İmparatorluğunun inhitatı üzerine bazı düşünceler «İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Çev.: Salih Tuğ, III, İstanbul, 1960, 1—2. Cüz. 175. S.
- İbrahim Kafesoğlu, «Ortaçağ Türk—İslâm Dünyasında İlim ve Batı'ya Tesirleri «Türk Yurdu, II, Ankara, 1960, 8. S., 17—21. S.
- A. Süheyl Ünver, Fatihin Oğlu Bayezid'in Su Yolu Haritası Dolayısıyla 140. Sene Önceki İstanbul, İstanbul, 1945.